

## انفعالات قلب در صحیفه سجادیه جامعه

ریحانه رضایی راد<sup>۱</sup>

### چکیده

توجه به انفعالات قلب از مسائلی است که در زندگی دنیوی و اخروی انسان نقش بسزایی دارد، و یکی از بهترین بسترها برای تحقیق و جست‌وجو درباره این مسئله، منابع دینی می‌باشد. پژوهش حاضر با هدف معرفی انفعالات مثبت و منفی قلب در صحیفه سجادیه تنظیم شده است؛ که توجه به آن مولفه‌ها می‌تواند ما را در رفتارهایی که موجب انفعالات مثبت قلب می‌شود و دوری از انفعالات منفی قلب می‌شود، یاری رساند. به این علت که صحیفه سجادیه صادره از سخنان گرانمایه امام سجاد علیه السلام می‌باشد منبع و ماخذی برای این پژوهش است. بنابراین در این تحقیق، انفعالات مثبت و منفی قلب در سخنان گرانبهای سید الصالحین علیه السلام مورد تحقیق واقع شد و نتیجه این واکاوی در قالب این پژوهش با عناوین: انفعالات مثبت قلب در صحیفه سجادیه جامعه، انفعالات منفی قلب در صحیفه سجادیه جامعه گردآوری شد و هر یک از آنان مختصراً توضیح داده شد، که ره‌گشایی برای کسب زندگی اسلامی و چراغی برای روشنایی مسیر هدایت است. روش تحقیق حاضر، بر پایه گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و تدوین داده پردازی توصیفی تحلیلی می‌باشد.

**واژگان کلیدی:** انفعال، قلب، صحیفه سجادیه جامعه.

---

<sup>۱</sup> - دانش آموخته سطح ۲، حوزه حضرت خدیجه ام المؤمنین سلام الله علیها، خرداد ۱۴۰۳

## مقدمه

انسان در مواجهه با اتفاقات، همواره در قلب و درونش انفعالاتی اتفاق می‌افتد. که بعضی از این انفعالات، صحیح و بعضی از این انفعالات نادرست می‌باشد و هر کدامشان سبب بروز رفتارهایی می‌گردد که در سرنوشت انسان موثر است. طبیعتاً زمانی انسان می‌تواند انفعالات صحیح را کسب، و از انفعالات منفی دوری کند که اجمالاً درباره آن‌ها آگاهی داشته باشد. به همین سبب حائز اهمیت است که انسان انفعالات درست و غلط را از یکدیگر بازشناسد. یکی از بهترین بسترها برای تحقیق، صحیفه سجادیه جامعه می‌باشد که سخنان زین العابدین علیه السلام در آن گردآوری شده، بنابراین پژوهشگر در صدد معرفی انفعالات مثبت و انفعالات منفی قلب می‌باشد.

با جست‌وجو و بررسی در سایت‌های گوناگون، پیشینه مرتبط با موضوع حاضر یافت شده است: کتاب قلب سلیم نوشته‌ی عبدالحسین دستغیب که در سال ۱۳۸۸ هـ. ش، توسط انتشارات اسلامی در قم چاپ شده است. نویسنده در این کتاب با ذکر آیات، طریقه‌ی تزکیه و تهذیب نفس و اجتناب از رذائل اخلاقی را بیان کرده است.

پایان نامه‌ی «قلب سلیم در قرآن و صحیفه سجادیه از بی‌بی فاطمه مظلوم دانشکده علوم انسانی رشته علوم قرآن و حدیث پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر مشایی، اردیبهشت ۷۳ هـ. ش» ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی قلب را مورد بررسی قرار داده است، سپس به مهم‌ترین حالات و خصوصیات قلب از دیدگاه قرآن و صحیفه سجادیه پرداخته است.

مقاله «بازخوانی مفهوم قلب از منظر قرآن و روایات و کاربرت آن در زندگی انسان از طاهره حسن‌زاده خیاط فصل‌نامه علمی\_تخصصی مطالعات قرآنی نامه جامعه/ سال هجدهم، شماره ۱۳۷، بهار ۱۴۰۰ هـ. ش» ذیل مفهوم شناسی قلب و واژه‌های مرتبط با آن، قلب را در آیات و روایات نیز بررسی کرده است. سپس حالات قلب و تاثیرات مثبت و منفی قلب در زندگی را از منظر قرآن و کلام معصومین علیهم السلام تبیین نموده است.

در مقاله «عوامل دستیابی به سلامتی قلب از منظر آیات و روایات نوشته جعفر آخوندی محمدآبادی کارشناس ارشد اخلاق مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، استادیار گروه اخلاق سید محمدرضا موسوی نسب/ سال سیزدهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۱ هـ. ش» مفهوم شناسی قلب سلیم و دست یافتن به عوامل مؤثر بر تحقق سلامتی قلب با استفاده از آیات قرآن و روایات را بیان کرده‌اند.

مقاله «درآمدی بر زیبایی شناسی دو تعبیر قلب سلیم و بیمار در قرآن کریم و صحیفه سجاده نوشته تورج زینی‌وند و فریبا اکبرزاده/ سال ششم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۰ هـ.ش» آثار و نتایج قلب سلیم و بیمار را با ذکر کلام خداوند و صحیفه سجاده تبیین و به زیبایی شناسی این دو متن پرداخته است.

لازم به ذکر است، در مواردی که گذشت حالات قلب و عوامل و موانع دستیابی به قلب سلیم در آیات و روایات و حتی در صحیفه سجاده بررسی شده اما هیچ کدام آن‌ها انفعالات مثبت و منفی قلب را در صحیفه سجاده جامعه بررسی نکرده‌اند.

انفعالات مثبت و منفی قلب در بروز رفتارهایی که سبب قساوت و سعادت است؛ تاثیر بسزایی دارد. اما اینکه چه نوع تاثیری در زندگی فرد بگذارد بستگی به نوع رفتار آدمی دارد. انسان نیاز دارد؛ بداند چه رفتارهایی موجب انفعالات مثبت و چه رفتارهایی موجب انفعالات منفی می‌باشد؛ تا از این طریق به سعادت دست یابد و از شقاوت خویش جلوگیری کند. فلذا می‌بایست برای کمال خویش انفعالات مثبت و منفی را در بهترین منبع که کلام معصومین علیهم السلام می‌باشد بررسی کند تا از سرچشمه‌ی علم الهی مستفیض شود.

هدف اصلی این پژوهش پاسخ به این سوال است؛ که رویکرد امام سجاد علیه السلام به انفعالات قلب در صحیفه سجاده جامعه چیست؟

هدف های فرعی این پژوهش به سوالات زیر پاسخ می‌دهد:

انفعالات مثبت قلب در صحیفه سجاده جامعه کدام‌اند؟

انفعالات منفی قلب در صحیفه سجاده جامعه کدام‌اند؟

## ۱. مفهوم شناسی

پیش از ورود به متن اصلی پژوهش، ضروری است معنای واژگان کلیدی مورد بررسی قرار گیرند.

### ۱.۱. انفعال

انفعال در لغت به معنای اثر پذیرفتن می‌باشد.<sup>۱</sup> از ریشه «ف ع ل» به معنای این است که هر عملی اثری دارد؛ جز خلاقیت که از جانب خداوند متعال است؛ زیرا خلاقیت از هیچ است نه از ماده

---

<sup>۱</sup> - دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۱، ص ۲۶۳

و ذات، بلکه خلقت ذات است.<sup>۱</sup> معنای اصطلاحی آن نیز چنین است؛ در هر حالت و هر احساسی چیزی است که خود اثری دارد همان‌گونه که علم در نفس دارای اثری است؛ زیرا حالتی از نفس است. هر کیفیتی که به آسانی قابل تغییر است عاطفه و انفعال نامیده می‌شود. زمانی که شیء همچنان که در حرکت باشد و عمل از او انقطاع پیدا کرده باشد هم انفعال اطلاق می‌گردد. در کل انفعال به معنی تغییر است و گاهی عبارت است از کیفیتی به کیفیتی دیگر مانند تغییر مو از سیاه به سفید، زیرا به تدریج پیری او را تغییر داد و کم کم آن موی سیاه به سفید تغییر کرد.<sup>۲</sup>

## ۲.۱. قلب

واژه قلب از ماده قَلَبَ یَقْلِبُ و یَقْلَبُ گرفته شده و جمع آن قلوب می‌باشد.<sup>۳</sup> برخی لغت شناسان معتقدند؛ اصل قلب به معنای برگرداندن و وارونه ساختن یک شیء از سویی به سوی دیگر است.<sup>۴</sup> از این جهت به قلب انسان، قلب گفته می‌شود که تقلب و دگرگونی آن بسیار است.<sup>۵</sup> واژه قلب همان‌طور که در زبان عربی نام عضوی از بدن است؛<sup>۶</sup> به معنای عقل نیز به کار می‌رود.<sup>۷</sup> همچنین به بعد خالص و شریف هر چیزی، قلب آن چیز گفته می‌شود؛<sup>۸</sup> پس به نفس و روح انسان هم که بعد خالص و شریف انسان است؛ می‌توان قلب گفت واژه قلب به معنای روح نیز به کار می‌رود. علامه مصطفوی در التحقيق می‌نویسد: هر انسانی دارای دو قلب است: ۱\_ قلب مادی ظاهری که همان قلب صنوبری است. ۲\_ قلب روحانی باطنی که حقیقت انسان است.<sup>۹</sup>

---

<sup>۱</sup> - مرتضی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۵، ص ۵۸۵

<sup>۲</sup> - ر.ک جبر، موسوعة مصطلحات علم المنطق عند العرب، ص ۱۲۲-۱۲۱

<sup>۳</sup> - آخوندی محمد آبادی، عوامل دستیابی به سلامتی قلب از منظر آیات و روایات، ص ۳-۲

<sup>۴</sup> - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۶۸۵

<sup>۵</sup> - فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۱۷۱

<sup>۶</sup> - ابن درید، جمهره اللغة، ج ۱، ص ۳۷۳؛ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۷

<sup>۷</sup> - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۶۸۷

<sup>۸</sup> - ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۷

<sup>۹</sup> - حسن‌زاده خیاط، بازخوانی مفعوم قلب از منظر قرآن و روایات و کاربری آن در زندگی، ص ۳۴-۳۳

## ۳،۱. صحیفه سجاده جامعہ

صحیفه سجاده از نظر سند و مضمون دارای دعاهاى بسیار معتبرى است؛ از زین العابدین على بن الحسین علیه السلام که علمای شیعه از صدر اسلام به این کتاب توجه کرده‌اند؛ و بعد از قرآن تنها مجموعه‌ای است که از اواخر قرن اول و اوایل قرن دوم هجری به صورت یک کتاب در دست بوده است. نهج البلاغه هم کتاب است؛ ولی نهج البلاغه، خطب، نامه‌ها و کلمات قصار على علیه السلام است که در میان مردم متفرق بود؛ سید رضی در قرن چهارم این‌ها را جمع کرد و به صورت یک کتاب در آورد. اصول کافی نیز در قرن چهارم به صورت یک کتاب جمع آوری شده است. و کتاب‌های دیگری قبل از اصول کافی بوده؛ کتاب‌هایی مثل مصحف فاطمه سلام الله علیها و کتاب على علیه السلام که گاهی ائمه از آن اسم می‌بردند؛ که الان در دست ما نیست. بنابراین بعد از قرآن، قدیمی ترین کتاب شیعی که از اول به صورت کتاب به وجود آمده و الان در دست ما هست؛ صحیفه سجاده می باشد.<sup>۱</sup> زبان این کتاب شریف زبان نیایش می‌باشد و به گونه‌ای عرضه شده که هر خواننده‌ای به فراخور فهم و دانش خود از آن بهره می‌گیرد.<sup>۲</sup>

## ۲.۱.۲. انفعالات مثبت قلب در صحیفه سجاده جامعہ

در مبحث انفعالات مثبت قلب در صحیفه سجاده جامعہ، عناوین زیر یافت شده است؛ که دعا و توضیحات آن بیان می‌شود.

### ۱،۲. اطمینان

قلوب دارای انفعالات مختلف هستند. بزرگان دین و اولیای خدا نیز قلوبشان مطمئن به خدا بوده و برای رسیدن به آن راهکارهایی توصیه کرده‌اند؛ سید الساجدین علیه السلام نیز اطمینان را مهم شمرده و فرازی از صحیفه سجاده را به این مطلب اختصاص داده و بیان می‌کنند:

«...فَلَا تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ إِلَّا بِذِكْرِكَ وَلَا تَسْكُنُ النُّفُوسُ إِلَّا عِنْدَ رُؤْيَاكَ...؛ دل‌های بندگان جز به یاد تو

آرام نگیرد؛ و نفوس آدمیان جز به دیدارت تسکین نیابد.»<sup>۳</sup>

۱ - مطهری، فلسفه اخلاق، ص ۲۰\_۱۹

۲ - مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(ره)، نشریه معرفت، ج ۵۷، ص ۵

۳ - سید الساجدین، صحیفه سجاده، دعای ۱۹۴

## نتیجه‌گیری

هدف این تحقیق، بررسی انفعالات مثبت و منفی قلب در کلام امام سجاد علیه السلام بود. انفعالات قلب موجب بروز رفتارهایی می‌شود که، گاه سبب خوشبختی و گاه سبب بدختی فرد است. به همین خاطر انسان باید نسبت به این مسئله آگاهی داشته باشد؛ زیرا سرنوشت او را رقم می‌زند و از این طریق می‌تواند به سعادت برسد و از شقاوت خود جلوگیری کند. به همین منظور انفعالات قلب در کتاب گرانسنگ صحیفه سجادیه جامعه بررسی شد؛ و دریافت شد که، علی بن الحسین علیه السلام انفعالات قلب را مثبت و منفی میدانند.

انفعالات مثبت قلب اعم از: اطمینان، اقبال، محبت، بصیرت، خشوع و فرح است. فردی که قلبش مطمئن به خدا باشد از خطورات و وسوس شیطانی به دور است؛ و با یاد خدا آرام می‌گیرد؛ زیرا می‌داند کسی یا چیزی که آرامش حقیقی و مستمر به او می‌دهد، حق تعالی است؛ چنین قلبی به خداوند و معارف الهی اقبال دارد، فرح و محبتی در قلبش پدیدار می‌شود که موجب خشوع در برابر پروردگار است؛ در نهایت نیز موجب بینش و بصیرت او به مسائل می‌شود.

انفعالات منفی قلب شامل موارد مختلفی می‌شود مثل: اضطراب، خوف، غیظ و ندامت. در قلب مومن اضطرابی وجود دارد که حاصل از این است که، اعمالش مورد قبول حق تعالی واقع می‌شود یا خیر. شخصی که از روی آگاهی ایمان می‌آورد دچار خوف از عظمت خداوند شده و از غیظ پروردگار هراسان است؛ به همین سبب سعی دارد عملی که مورد غیظ الهی قرار گیرد، انجام ندهد؛ اگر هم مرتکب عمل اشتباهی شود فوراً توبه می‌کند زیرا به رحمتش امیدوار است.

## فهرست منابع

\*قرآن کریم

\*نهج البلاغه

\*صحیفه سجادیه

## منابع فارسی

۱. انصاریان، حسین، ۱۳۸۳ هـ ش، تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، قم: دار العرفان، ج ۹.

۲. ایزدی، عباس، ۱۳۸۷ هـ ش، متن، شرح و تفسیر دعای ابوحمزه ثمالی، قم: ابتکار دانش.

۳. حسینی همدانی، محمد، ۱۳۸۰ هـ ش، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران: لطفی، ج ۱۷.

۴. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۹۰ هـ ش، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ج ۱.

۵. شاه عبدالعظیمی، حسین، ۱۳۶۳ هـ ش، تفسیر اثنی عشری، تهران: میقات، ج ۱۳.

۶. طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۷۸ هـ ش، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۱۵، ۱۳، ۸.

۷. طبرسی، فضل بن حسن، بی تا، ترجمه تفسیر مجمع البیان، ترجمه: هاشم رسولی و دیگران، تهران: فراهانی، ج ۸.

۸. طبیب، عبدالحسین، ۱۳۷۸ هـ ش، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: اسلام، ج ۷، ۱۱.

۹. قرائتی، محسن، ۱۳۸۸ هـ ش، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۱۰. محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۸۹ هـ ش، میزان الحکمه، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: دار الحدیث، ج ۱۳.

۱۱. مشکینی اردبیلی، علی، ۱۳۹۲ هـ ش، تفسیر روان، قم: دارالحدیث، ج ۷.

۱۲. مغنیه، محمدجواد، ۱۳۸۶ هـ ش، تفسیر کاشف، ترجمه: موسی دانش، قم: بوستان کتاب، ج ۶.

۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴ هـ ش، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۱، ۲۱، ۴.
۱۴. \_\_\_\_\_، ۱۳۸۶ هـ ش، پیام امام امیرالمومنین علیه السلام، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۱.
۱۵. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۰ هـ ش، فلسفه اخلاق، تهران: صدرا.
۱۶. ممدوحی، حسن، ۱۳۸۸ هـ ش، شهود و شناخت، قم: بوستان کتاب قم، ج ۲.
۱۷. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۱ هـ ش، نشریه معرفت، قم، بی نا، ج ۵۷.

## منابع عربی

۱۸. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۶۳ هـ ش، من لایحضره الفقیه، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ج ۴.
۱۹. ابن درید، ابوبکر محمد بن الحسن، ۱۹۸۷ م، جمهره اللغة، بیروت: دار العلم للملایین، ج ۱.
۲۰. ابن طاووس، علی بن موسی، ۱۴۰۶ هـ ق، فلاح السائل، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲۱. ابن فارس، ابو الحسن احمد، ۱۴۰۴ هـ ق، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ج ۵.
۲۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴ هـ ق، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ج ۱.
۲۳. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، ۱۴۱۰ هـ ق، غررالحکم و درر الکلم، قم: دار الکتاب الاسلامی، ج ۱.
۲۴. جبر، فرید، ۱۹۹۶ م، موسوعه مصطلحات علم المنطق عند العرب، بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
۲۵. حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۱۶ هـ ق، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل الشریعه، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ج ۱.

۲۶. حرانی، ابو محمد حسن، ۱۴۰۴ هـ ق، **تحف العقول**، قم: نشر اسلامی، ج ۱.
۲۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ هـ ق، **العین**، قم: دار الهجرت، ج ۱.
۲۸. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، ۱۴۰۶ هـ ق، **الوافی**، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمومنین علی (علیه السلام) العامه، ج ۵.
۲۹. \_\_\_\_\_، ۱۴۱۵ هـ ق، **تفسیر الصافی**، تهران: مکتبه الصدر، ج ۵.
۳۰. قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا، ۱۳۶۷ هـ ش، **تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب**، تهران: وزارة الثقافة و الارشاد الاسلامی، ج ۱۲.
۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۳ هـ ش، **الکافی**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۲.
۳۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷۶ هـ ش، **عیون الحکم و المواعظ**، قم: دار الحديث، ج ۱.
۳۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳ هـ ق، **بحار الانوار**، بیروت \_ لبنان: دار احیاء التراث العربی، ج ۶۷، ۶۹، ۷۴.
۳۴. مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، ۱۴۱۴ هـ ق، **تاج العروس من جواهر القاموس**، بیروت: دار الفکر، ج ۱۵.

## مقالات

۳۵. آخوندی محمد آبادی، جعفر، «عوامل دستیابی به سلامتی قلب از منظر آیات و روایات»، معرفت اخلاقی، شماره ۱، ۱۴۰۱ هـ ش.
۳۶. حسن زاده خیاط، طاهره، «بازخوانی مفهوم قلب از منظر قرآن و روایات و کاربست آن در زندگی انسان»، مطالعات قرآنی نامه جامعه، شماره ۱۳۷، ۱۴۰۰ هـ ش.

## سایت ها

۳۷. پایگاه جامع قرآن

۳۸. عرفان

۳۹. قاموس نور

۴۰. کتابخانه احادیث شیعه

۴۱. کتابخانه فقاہت

۴۲. نور لایب

۴۳. منتظر

## **نرم افزارها**

۴۴. جامع الاحادیث